

המורכבות של זכויות האדם

סיומו של ספר במדבר מוזר. לפני שבועיים, בפרשת פינחס, קראנו כיצד באו חמש בנות צלפחד למשה ובפיהן טענה המיוסדת על הצדק ועל זכויות האדם.¹ אביהן מת ואין לו בנים. הירושה, הנחלה במקרה זה, אמורה לעבור מאב לבן. אביהן ודאי היה זכאי לנחלתו, והנה הן יורשותיו היחידות. זכותן אפוא שנחלה זו תעבור לרשותן: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אָבִינוּ מִתּוֹךְ מְשֻׁפָּחָתוֹ כִּי אֵין לוֹ בֵּן? תִּנָּה לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אָחִי אָבִינוּ" (במדבר כז, ד).

משה לא קיבל עד כה הנחיות באשר למקרים כאלה, ולכן פנה ישירות אל ה'. ה' פסק לטובת הנשים: "כִּן בְּנֹת צִלְפָּחַד דְּבָרְתֶיךָ. נָתַן תִּתֶּן לָהֶם אַחְזַת נַחֲלָה בְּתוֹךְ אָחִי אָבִיהֶם וְהִעֲבַרְתְּ אֶת נַחֲלַת אָבִיהֶן לָהֶן" (כז, ז). בהזדמנות זו הוא נתן למשה הנחיות נוספות בדיני ירושה. ואז ממשיכה התורה ומספרת על עניינים אחרים.

והנה עכשיו, ממש בסוף החומש, מרווחת לנו התורה על אירוע שהוא המשכו הישיר של סיפור בנות צלפחד. מנהיגי שבט מנשה, שבטו של צלפחד, והשבט־האח אפרים, באו לפני משה ותלונה בפיהם. אם הקרקע תימסר לבנות צלפחד, והן תינשאנה לאנשים משבטים אחרים, תיפול האדמה בידיהם של השבטים הללו. כך ייקרעו לנצח נתחים מנחלת מנשה.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

שוב הביא משה את הסוגיה אל ה', וה' נתן פתרון פשוט. לבנות צלפחד זכות על הקרקע, אך כך גם לשבט מנשה. לכן, אם רוצות הבנות לשמור על זכותן, הן חייבות להתחתן עם גברים מתוך השבט. כך אפשר יהיה לכבד את שתי הטענות. הבנות לא תאבדנה את זכותן על הקרקע, אך תאבדנה משהו מהחופש שלהן בבחירת שותף לחיים.

שתי הפרשיות קשורות קשר הדוק. מילים דומות משמשות בהן. השורש קר"ב פותח את שתייהן: בנות צלפחד קָרְבוּ אֶל מֹשֶׁה, אֶל הַכֹּהֲנִים וְאֶל הַנְּשִׂאִים וְכך גַּם רֵאשִׁי מִשְׁפַּחֹת שְׁבַט יוֹסֵף (כז, א; לו, א). פועל משותף נוסף הוא גר"ע: גם בנות צלפחד וגם ראשי המשפחות חוששים שחלקם ייגרע (כז, ד; לו, ג-ד). בשני המקרים עונה ה' באותו מטבע לשון: "כִּן בְּנֹת צִלְפָּחַד דְּבָרְתֶיךָ (כז, ז), "כִּן מִטָּה בְּנֵי יוֹסֵף דְּבָרְיִם" (לו, ה).² מדוע אם כן מופיעות הפרשיות בנפרד, ושמונה פרקים חוצצים ביניהן? ומדוע משובץ חלקו השני של הסיפור בפרק החתימה של ספר במדבר, ונועד אותו בנימת אנטי־קליימקס שכזו? ושמה נועד הסיפור הזה, ונועד מיקומו, להעביר מסר חשוב גם לנו, בימינו?

ספר במדבר הוא ספרם של יחידים. הוא מתחיל במפקד, שמטרתו העיקרית איננה לומר מה היה מניין בני ישראל, אלא להדגיש שכל אדם חשוב בפני עצמו; רעיון זה מובע בביטוי המיוחד שהתורה נוקטת בציוויים על המפקדים בפרשת במדבר ובפרשת נשא ובפרשת פינחס, "נְשִׂאֵי רֵאשִׁי". המפקד כמו מרים את ראשו של כל יחיד ויחיד. החומש גם מתמקד בפסיכולוגיה של יחידים. הוא מספר לנו על ייאושו של משה, על הביקורת שהייתה לאהרן ולמרים כלפיו, על המרגלים שחסר להם האומץ להגיש דו"ח חיובי, ועל הממורמרים למיניהם בראשות קורח שערערו על מנהיגותו של משה. הוא מספר לנו על יהושע וכלב, על אלדד

ומידד, על זמרי ופינחס, על בלק ובלעם ועל עוד אחרים. דגש זה על יחידים מגיע לשיאו בתפילתו של משה לה' שימנה לו ממשיך, "יפקד ה' אֱלֹהֵי הַרוּחַ לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה" (כו), טו); "חז"ל ורש"י פירשו שהכוונה כאן למינוי מנהיג "לכל בשר", מנהיג שיתייחס לכל יחיד ביחידותו ובייחודיותו.

בהקשר הזה נמצאת בקשת בנות צלפחד. הן תבעו את זכותן כיחידות. וכדין תבעוה. כפי שציינו מפרשים רבים, בשנות הנדודים במדבר הנשים התנהגו למופת בעוד הגברים שירכו דרכם שוב ושוב. את הזהב לעגל הזהב נתנו הגברים, לא הנשים. המרגלים היו גברים. ידועים דברי בעל ה'כלי יקר' כי לו שלח משה למשימה נשים, הן היו חוזרות עם מסקנות חיוביות.³ ה' הכיר בצדקת טענתן של בנות צלפחד – בזכויות שלהן כבני אדם יחידים.

אבל החברה בנויה לא רק מן היחידים הכלולים בה. כפי שמראה ספר שופטים, אינדיבידואליזם הוא שם-נרדף לתוהו ובוהו: "בְּיָמֵים הֵהָם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל, אִישׁ הִיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה" (שופטים כא, כה). זה הטעם להדגשה הרבה הניתנת בספר במדבר, לכל אורכו, לתפקידים המרכזי של השבטים כעיקרון המארגן של חיי ישראל. בני ישראל נמנו שבט-שבט. התורה מתארת את סדר החניה המדויק של השבטים סביב המשכן, ואת מיקומם היחסי בעת מסע. בפרשת נשא מפרטת התורה באריכות בלתי-אופיינית את קרבנות שנים עשר השבטים בחנוכת המשכן – אף כי תריסר הרשימות זהות לחלוטין. השבטיות איננה עובדה נסיבתית מקרית. היא יסוד המבנה של החברה הישראלית הקדומה. כמו ארצות הברית של אמריקה, שביסודה היא פדרציה של מדינות (במקור שלוש-עשרה מדינות, וכיום חמישים), כך הייתה גם ישראל הקדומה, עד למינוי המלך, פדרציה של שבטים.

שבטיות, במתכונת זו או אחרת, חיונית לקיומה של חברה חופשית.⁴ החברה היהודית בישראל המודרנית בנויה על פסיפס של עדות, מכל קצווי תבל, ועל קשת מגוונת של סגנונות דתיים ושל זהויות יהודיות. כל אחד מאתנו משתייך בעת ובעונה אחת לכמה מעגלי זהות, הנוגעים לרקע משפחתי, למקצוע, למקום מגורים, לקהילה ועוד. אלה הם "מבנים מתווכים", הגדולים מן היחיד אך קטנים מן המדינה – ובהם אנחנו מפתחים את מגעינו החברתיים הישירים ואת זהויותינו המורכבות. כאלה הם מעגלי המשפחה והחברים, השכנים והעמיתים לעבודה. יחד הם יוצרים את מה שמכונה החברה האזרחית. חברה אזרחית חזקה היא תנאי לחופש.⁵

משום כך, החברה חייבת לתת מקום לא רק לזכויות הפרט, אלא גם לזהויות קבוצתיות. הדוגמה הקלאסית לחברה שנמנעה מלעשות כן היא צרפת המהפכנית. במהלך דיון באסיפה המהפכנית של צרפת, ב-1789, השמיע הרוזן מקלרמון-טונר את מימרתו המפורסמת "יש לשלול מהיהודים כל דבר בתורת אומה, ולתת להם כל דבר בתורת יחידים". עוד אמר באותו נאום כי אם היהודים מתעקשים להגדיר את עצמם כאומה, כלומר כתת-קבוצה נבדלת בתוך הרפובליקה, "עליהם לומר זאת, ואז יש לגרש אותם".⁶

לכאורה, הסדר הוגן וסביר. במדינת הלאום החילונית החדשה הוצעו ליהודים זכויות אזרח. אך למעשה, הכול נלקח מהם. שכן פירוש הדבר היה שהם נדרשים לוותר על זהותם היהודית במרחב הציבורי. התפיסה האזרחית המהפכנית שללה את קיומה של חוליית ביניים כלשהי, ברמות זהות דתית או אתנית, בין היחיד לבין המדינה. אין זה מקרה שכעבור מאה שנה הייתה צרפת ממרכזי האנטישמיות האירופית, בהסלמה

מסחררת שתחילתה רב-המכר הנתעב של אדואר דרימון 'צרפת היהודית' ב-1886 ושיאה כעבור פחות מעשור בפרשת דרייפוס. למשמע שאגות ההמון הפריזאי "מוות ליהודים" הביך תיאודור הרצל שלמרות כל ההצהרות היהודים עדיין לא התקבלו באמת כאזרחים באירופה. היהודים גילו שאירופה המערבית שהתיימרה לבטל את השבטים רואה אותם כשבט.

חוקר קופי-האדם פראנס דה-ואל, שאת מחקריו על קופי הבונבו הזכרנו בשיחתנו לפרשת קורח, מבטא זאת יפה. כמעט כל תרבות המערב המודרנית, הוא אומר, נבנתה על גבי רעיון היחיד הבוחר והאוטונומי. אבל אנו איננו כאלה. יש לנו זיקות חזקות למשפחה, לחברים, לשכנים, לבעלי ברית, לבני דתנו ולאחינו למוצא. והוא ממשיך:

מוסריות העוסקת אך ורק בזכויות הפרט נוטה להתעלם מהקשרים, מהצרכים ומהתלות ההדדית שאפיינו את קיומנו מימי בראשית. רק מוסריות קרה מציבה את קביעת המרחב האישי של בני אדם בראש מעייניה, ודוחקת כל אדם לפינה קטנה משלו ביקום. זוהי חידה, כיצד צמח הדיוקן המעוות הזה של החברה במוחותיהם של הוגי דעות בעלי שם.⁷

וזה בדיוק מה שאומרת לנו התורה בפצלה את סיפור בנות צלפחד לשני חלקים מקבילים ונפרדים. החלק הראשון, שבפרשת פינחס, עניינו זכויות הפרט: במקרה זה, זכותן של בנות צלפחד לרשת את נחלת אביהן. החלק השני, בפרשת מסעי, עניינו זכויות קבוצתיות: במקרה זה, זכותו של שבט מנשה על נחלתו. התורה מאשרת את שתי הזכויות הללו, מפני ששתייהן נחוצות בחברה חופשית.

רבות מן הבעיות הסבוכות ביותר למראית-עין בעולם היהודי כיום צצו מפני שהיהודים, בעיקר במערב, רגילים לתרבות שזכויות הפרט גוברות בה על כל ערך אחר. תרבות זו מקדשת את החופש שלנו לבחור אורח חיים, לבחור פולחן דתי, לבחור זהות. אבל תרבות המתבססת רק על זכויות הפרט מערערת את מסגרות ההשתייכות שלו: המשפחה, הקהילה, המסורת, הנאמנות, והקודים המשותפים של יראת-הכבוד והאיפוק.

היהדות מוקירה מאוד את ערכו של היחיד, אך מעריכה לא פחות גם את המוסדות המשמרים את זהויותינו הקבוצתיות. יש לנו זכויות כיחידים, אך זהויות יש לנו רק כבני שבטים. כיבודן של הזכויות משני הסוגים הוא משימה עדינה, קשה וחיונית. סופו של ספר במדבר מראה לנו איך למלא אותה.

1. השימוש בביטוי הזה כאן הוא כמובן אנכרוניסטי. רק במאה ה-17 החלו לדבר על זכויות האדם. ובכל זאת, לא יהיה זה אבסורד לראות בטיעון של בנות צלפחד "לְמַה יָצַע שֵׁם אֲבִינוּ" (במדבר כז, ד) טיעון של זכויות-אדם.
2. ומי יודע, אולי זה מקור ההשראה לבדיחה העממית הידועה על שני בעלי-הדין שבאו לפני הרב והרצו טענותיהם, ולכל אחד מהם אמר הרב שהוא צודק; משאלה אשת הרב איך ייתכן ששניהם צודקים השיב לה "גם את צודקת".
3. כלי יקר (ר' שלמה אפרים לונשיץ, 1550-1619) לבמדבר יג, ב.
4. ראו על כך בספר שאך-זה הופיע: Sebastian Junger: *Tribes: On homecoming and belonging*, Fourth Estate, 2016.
5. ארמונד ג'ק ואלקסיס דה-טוקוויל הם מפתחיו הקלאסיים והמשכנעים של טיעון זה.
6. יעקב כ"ץ, שנאת ישראל: משנאת הרת לשנאת, הגזע, תל אביב: עם עובד, 1979, עמ' 97.
7. פראנס דה ואל, טובים מטבעם, מאנגלית: תמר רון, הוצאת אוניברסיטת חיפה, 1998, עמ' 150.